

poezija miodraga pavlovića ili iz ruševina ka skladu

vlada urošević

1

Miodrag Pavlović je nesumnjivo književna ličnost koja je u posleratnoj srpskoj literaturi ostavila jedan od najvidljivijih tragova; ličnost koja je svojom delatnošću veoma mnogo uticala na sliku razvoja ove literature i koja je svojim delom postavila neke od međaša vrhunskih dometa u nekoliko književnih žanrova. U posleratnoj srpskoj poeziji to je pesnik čije ime obeležava čitav jedan preokret u pesničkom osećanju sveta i njegovog izražavanja.

Mada značajan pesnik ne mora svojom pojavom da lomi književne konvencije sredine, i mada njegovo suprotstavljnje konvencijama nije presudno za njegovu vrednost, u slučaju Miodraga Pavlovića nam se sukob sa estetskim konvencijama sredine, pri njegovom pojavljivanju na književnom polju, čini veoma značajnim. Prvi tekstovi Miodraga Pavlovića pojavljuju se 1951, a prva njegova knjiga 1952. godine. To su bile godine kada su se, u tada dosta monolitnom zdanju estetske dogme, jedva pojavile prve pukotine. Među onima koji su aktivno učestvovali u prvim talasima odmrzavanja, koji su lomili bedeme dogmatske okoštlosti zaostale od birokratske vizije socijalističkog realizma, izmešane s malograđanskom predstavom o poeziji kao lirici mekog i nežnog štimunga, bio je pesnik »87 pesama«. U to vreme, kada su se u svesti društva pojmovi društveno korisnog i estetski opravdanog još uvek veoma lako mešali, objavljivanje stihova kakvi su bili stihovi iz »87 pesama« predstavljalo je pravu hrabrost. Još tada, oni koji su znali da naslućuju budućnost mogli su u Miodragu Pavloviću da vide jednog izvanredno značajnog pesnika čija će značajnost s godinama rasti; bilo je ubrzo zatim već mnogima jasno da je u srpsku literaturu ušao jedan radoznao duh, smeo i beskompromisan, rešen da sledi samo vizije, bez obzira na cenu takvog rizika i takve avanture.

A njegova prva zbirka pesama nosila je zaista, u vremenu i sredini u kojima se javila, taj rizik. Miodrag Pavlović je ovom knjigom raskidao s celom jednom poetikom koja je u tom trenutku vladala ne samo u srpskoj već i u svim jugoslovenskim poezijama, on je njom razbijao celokupni emocionalni aparat poezije koja se dotle dvoumila između borbenog zanosa i jeftine boemije. Sokantna po smelosti svojih slika, crnohumorna i cinična ponekad, deziluzionistička uvek, knjiga »87 pesama« označavala je unošenje celog novog novog senzibiliteta u tadašnju jugoslovensku literaturu. Teme straha, usamljenosti i ugroženosti dominirale su u nervoznim, rastrzanim stihovima koji se više nisu držali pomoću svoje pevne melodije, već pomoću nekog zagonetnog i skrivenog unutrašnjeg smisla. Izazov je bio bačen; književna javnost se podelila. Otpori su bili izvanredno jaki: stihovi o »krvi u klozetskoj šolji« ponavljali su sa zgražanjem krugovi mnogo širi od normalne književne sredine. Posle mnogo književnih sudara, bitki i osporavanja, više nema nedoumica: u liku Miodraga Pavlovića danas pred nama stoji jedna izuzetna ličnost srpske literature, s bogatim i raznolikim opusom, plodnim doprinosom razvitku novije srpske poezije. Emotivni i misaoni krug koji je donela zbirka »87 pesama« dao je nove, šire i obuhvatnije krugove.

2

Knjiga »87 pesama« objavljena je 1952. godine; u njoj je još uvek živ odjek rata, razaranja, nasilne smrti. Ali rat tu nema svoje mehaničke oznake: on je nešto preteće, užasno, skriveno, ali naslućljivo, što stoji iza svih napola vidljivih nagoveštaja. Osećanje ugroženosti, koje boji sve stihove ove knjige, unekoliko je i šire od doživljaja rata: mi naslućujemo da iza njega stoji svest o svim oblicima represije kojima je tako bogato pro-

žeta prva polovina našeg veka, a koji su kulminirali u ratnim danima. Nepravедno bi bilo reći da se ove pesme odigravaju samo u predelima loših snova: iza odlomaka mračnih događaja, u stihovima ove knjige stoje preteće senke stvarnih strahova kojima je obilovalo vreme koje nije tako daleko iza nas. Naravno, ova poezija je daleko od reporterskog dočaravanja svakidašnjice i realnih događaja, ali mada ponekad izgleda da opisuje zbivanja s površine neke druge realnosti, ona u svom emotivnom registru donosi i odglase onoga što se dešavalo u svetu koji je okruživao pesnika.

U »87 pesama« pred nama se tako reći iz stihova u stih otvaraju prostori opasnosti i strepnje. Iz sumračnih horizonata neprestano lebdi atmosfera približavanja opasnosti, naslućivanje bliske katastrofe. Dekor u kojem se odigravaju sablasne pantomime ovih stihova su ili hodnici puni pretnje i teskobe, ili je to pusta ravan bez zaklona, nad kojom se nadvija »vihor zburadih noktiju«. I nebo je čak veoma često zatvoreno:

»Kada se zatvara nebo
onaj ko ostaje bez zaštite
ustručava se da prizna strah
i me smeje se.«

»Onaj ko ostaje bez zaštite« — to je tragično izgubljeni pojedinac na vetrometini istorije. Njegova raspoloženja se kreću od nejasne strepnje do paničnog oćaja. Oko njega su ostaci sveta nad kojim je proleteo demon rata i razaranja, stvarajući od gradova slike strašnog suda.

Stihovi iz ove knjige pesama deluju pri prvom čitanju kao niz slika koje su izgubile logične spone i koje lebde kao odlomci predmeta na zaustavljenom snimku rasprskavanja. Nesumnjivo je da je destruktivni duh ovih slika plod onog talasa rušenja koji je neposredno pre toga prošao svetom; kao što su užas i panika koji lebde nad ovim pesničkim prizorom plod veoma prisutne mogućnosti još veće katastrofe.

Pesme su tu rasute slike, pune sinkopa i hijatusa; među slikama ovih pesama zjape praznine kao srušene kuće u donekadno čvrstom nizu nekadašnje ulice. Analizom slika u stihovima ove zbirke moglo bi se doći do zaključka da su prizori bombardovanja verovatno jedan od najvećih doživljaja pesnikove mladosti; u tolikoj meri da će slika uništavanja i nasilne smrti još dugo, posle toga, naseljavati snove ovog pesnika.

Razume se, rat je, ponovimo to, ovde samo povod. Strah i ugroženost imaju tu, ako se tako može reći, dublje i egzistencijalne uzroke; metafizičke čak. Jedan svet se ruši; pesnik gazi kroz ruševine tog sveta, tražeći krhotine smisla koje bi mogle ponovo biti prepoznatljive.

Čak i u promenama prirode pesnik otkriva dovoljno uzroka za uznemirenost: sve se u njoj prelama kroz prizmu paničnih odblesaka; to su prizori koji u sebi kriju misteriju nekog nehvatljivog zbivanja, koji sadrže neko skriveno, nama nečitljivo značenje. Iza gole linije horizonta izbijaju naglo uskomešani, vihorni naleti: nastaje pometnja stvari, u pejzaž ulazi nemir, priroda otkriva svoje skriveno, zversko lice.

Sve je u ovoj knjizi puno strepnje pred mrakom koji nadolazi. Ne samo spoljnim: ove pesme su ponekad i egzorcizmi, očišćenja od unutrašnjeg mraka. »Crna je krv u našem srcu«, kaže na jednom mestu pesnik. To je jedan beskrajan dug trenutak u kojem traje »nesporazum čoveka sa svojim likom«.

Pesničke slike ove knjige su apokaliptični prizori viđeni zapanjenim ali preciznim okom; to su stihovi kazani stegnutim grlom, rećima u grču.

Jedan ciklus ove knjige zove se »Šuma prokletstva«. Pesnik je usamljeni putnik kroz taj prirodni lavirint opasnosti i podmuklih iznenađenja. Svet kroz koji se on probija je u vlasti zlih sila: sa svih strana nad njima se nadnose sablasti mraka i razaranja.

U tom svetu, koji u paničnoj progresiji gubi svoju koherentnost i poslednje ostatke celine, pesnik u ljubavi vidi jedinu centripetalnu silu koja vodi ka jezgru smisla.

»Mi ulazimo u prastaro drvo
jedino koje je toplo«

kaže pesnik; »izjednačujemo se u materinskoj tami«. Ljubav će i dalje, u svim budućim zbirkama, biti za ovog pesnika oporih stihova i deziluzionističkih raspoloženja nešto u šta vredi verovati. U »87 pesama« ljubav je možda jedina čvrsta tačka u svetu koji sve više podleže haosu razarajućih sila.

3

Pri kraju zbirke »87 pesama« Pavlović kaže:

»Došao sam neutralno kao što dolaze gosti
u tuđe društvo, al' tamo gde povorke pate
neutralne ostaju samo kosti.«

U »87 pesama« pred nama je neprestano usamljeni čovek koji u rušenju sveta vidi pre svega opasnost za sopstveni integritet; u sledećoj zbirci Miodraga Pavlovića, u »Stubu sećanja«, pojavljuje se mnoštvo. Pesnik kazuje svoju reč o odnosima pojedinca i zajednice; njega počinje da zanima sudbina kolektiva.

U nekim ciklusima ove knjige (»Bekstva«, »Varijacije o lo-banji«) još uvek pojedinac, ugrožen i progonjen, promiče hodni-

cima neprestane opasnosti u potrazi za bezbednošću, za zaklonom. Tu još traju surove igre egzistencijalne strave u dekoru urbane apokalipse. Najezde čelika i ognja nadnose se nad sudbinu pragonjenog; sve vrste uništenja zamahuju nad njim svojim sečivima. Pesnik je svedok užasa, i sam nezaobiđen i nezaštićen pred njima.

Ali, u »Stubu sećanja« pesnik ima i svoje saputnike i saputnike. On više ne govori samo u svoje ime; u iskazu se javlja *mi* (koje se više ne odnosi samo na dvoje). Sudbina drugog postaje deo sopstvene sudbine. Pesnik osluškuje krik svog bližnjeg — krik pred uništenjem, krik pred iščeznućem, krik pred zajedničkom opasnošću i pretećom budućnošću:

»Treba zapamtiti ovaj krik
treba razumeti ovaj krik
i treba ga ponoviti.«

Umesto pojedinca zatvorenog u sopstveni svet straha, sada je pred nama pesnik zabrinut za sudbinu povorke, mnoštva. Strah i dalje ostaje, ali pesnik traži oslonce za svoj glas u zajedništvu. U zbirci »87 pesama« Pavlović ima stih: »Treba ponovo pronaći nadu«. A u »Stihu sećanja« on već kaže: »Ja imam nade za ovaj grad«. Jedna pesma iz »Stubu sećanja« nosi naslov: »Mi smo zajedno«; reči *poverenje, nada, budućnost* javljaju se sve češće u stihovima ove knjige. Pesnik sve češće govori u budućem vremenu; on već vidi »ono što će doći posle nas«.

Stihovi zbirke »87 pesama« nosili su u sebi škrtost i oporost jednog usamljenog glasa koji govori u mraku i pustinja srušenog grada; poezija »Stubu sećanja« donosi stihove širokog obraćanja, ponekad u svečanosti intonaciji kantate. U pesmama iz prve zbirke postojao je samo jedan jedini trenutak: sadašnji trenutak na rubu Ništavila; u drugoj zbirci se pojavljuju prošlost i budućnost, pesnik se uključuje u povorku predaka i potomaka, koja prolazi kroz vreme. Stub sećanja je tu istovremeno i drvo života s korenjem u tami prošlosti i lisnatom krošnjom koja želi da dosegne beskonačnost budućnosti.

4

Okružen, u »Stubu sećanja«, još uvek zidovima koji se šušnjavaju u mračne hodnike bez izlaza, pesnik je sanjao o nekim otvorenim prostorima, o slobodnom vazduhu:

»Probudi se
saslušaj svoje disanje
Koliko bezbrižnost
grliti se s vazduhom.«

Zbirka »Oktave« predstavlja izlazak u taj slobodni prostor, izvan grada, u polje, u šume, na obale mora. Pesnik napušta ulice, ta »rebra od betona« koja »stežu zemlju i kriju nam puteve iskona«. On nalazi dodir sa zemljom, s njenim životvornim sokovima; upoznaje njenu okrepljujuću i isceliteljsku moć. On prepoznaje u oblicima prirode tragove svog porekla.

»Oktave« su knjiga prepoznavanja prepoznavanja sopstvenih oblika u oblicima prirode, prepoznavanja mitskih zbivanja u prirodnim tokovima. Šuma više nije »šuma prokletstva« iz »87 pesama«; to je sada »šuma početka« — zaklon i zavičaj, gusti splet koji nudi svoje žile našoj krvi. »Učestvujem u skeletu bilja«, kaže pesnik.

Život prirode preplavljuje ove stihove, izbijajući kroz izvanredno čulne slike. Pesnik otkriva prirodu u sebi, sebe u prirodi. »Voda misli u meni«, kaže on; »potkožno more na oči mi gleda«. Sve najednom postaje u ovoj knjizi biljno, vegetativno, sklad je blizu, kao da smo na pragu doba kada prestaje »nesporazum čoveka sa svojim likom«.

Grada tako reći nema, rat je zaboravljen; ugroženost iščezava. Priroda je materinsko utočište u kojem je moguće naći razumevanje i negu. Pesnik uspostavlja prve niti komunikacije: svojim sluhom on pokušava da prodre u nemušti govor prirode. »I slutim požudu uha u dijalogu nepaca i vresa«, kaže on. A zatim zastaje, nadvijen nad »iznenadni ponor mirisa otvoren u zaspalom oku«.

Pesnik nalazi svuda uzbuđenja za svoja čula; u stvari, on prebacuje ciljeve svojih čula daleko van njihovih dometa: pomoću naglih sudara na području sinestezije on stremljenju transcendentnog. I do sada su, u dosadašnjim njegovim zbirkama, oluje, i pored sve metaforičnosti, imale mnogo čulno-konkretnog u svojim naletima: one su obarale zrele višnje u blato, činile da zamirišu breskve; pesnik je bio uvek spreman za »trenutnu radost sluzokože«. Sada, u »Oktavama«, on diže svoj pogled ka visinama i uzvikuje: »Eno i voćna gozba s nebesa miriše«.

Nebo je kod ovog pesnika uvek puno izvanredno čulnih senzacija. U nebu, između uzvitlanih oblaka, često se javlja slika lađe. Lađa se uvek vidi odozdo: ona plovi *iznad* našeg sveta, u nekom gornjem, vančulnom i nedohvatnom sloju. Mnoge slike

žele da kažu: postoji jedan svet van našeg dometa, gore, na nebu; to su nebesni gradovi i ulice, »stepenište vedrine«, »nova visoravan«, »ulazi neba«.

U jednoj od pesama o moru, pesnik kaže: »Voda me sastavlja s telom«. U »Oktavama« priroda oko nas je podsticaj za otkrivanje naše telesnosti, ali — odmah zatim — i bestelesnosti. U stvari — priroda je za ovog pesnika samo otvor kroz koji se ide u *au-delà*, u nove i neistražene prostore neuhvatljivog i nezicrivog. U »Oktavama« je, paradoksalno, priroda odjednom poziv da napustimo telesnost.

5

Može se reći da »Oktave« završavaju jedan krug u pesništvu Miodraga Pavlovića. Pesnik tim krugom ispisuje složeno iskustvo modernog čoveka koje vodi od beznađa ratne apokalipse do poverenja u isceliteljske moći prirode. Sledeći krug otvara njegova zbirka »Mleko iskonni«.

Neposredni povod nastanka pesama iz ove zbirke je pesnikovo putovanje u Grčku (1958. godine). Susret s tлом natopljenim mitološkim i istorijskim zbivanjima bio je plodonosan za pesnika: on u njemu oslobada novi krug pesničkih slika i situacija koje kroz »Mleko iskonni« otvaraju put ka budućim zbirkama. Pesnik otkriva mitologiju i istoriju, zaranja u slojeve prošlog vremena. Umesto prirode iz »Oktave«, u ovoj zbirci hraniteljica i majka postaje prošlost: pesnik se napaja na mleku iskonni, nalazi u njoj novu čvrstu tačku potrebnu za uspostavljanje određenog odnosa prema svetu.

U »Mleku iskonni« Pavlović uzima za teme svojih pesama već postojeće teme iz antičke mitologije i istorije. Ali i ovde, kao i u ostalim zbirkama koje slede, i koje će biti okrenute prošlim vremenima, njegov odnos prema temama ostaje i dalje pun kreativne slobode: Pavlović ulazi u prošlost kao u svet u kojem postoji više slojeva i u kojem je moguće naći više pravaca i hodnika za njihovo povezivanje. U pristupu temama prošlosti Pavlović otkriva veoma često novu sadržinu, prilazeći tim temama kroz ironiju, ili kroz iskustvo vremena koje je prošlo. Pavlović pronalazi u davnim događajima nove poruke, neočekivana objašnjenja; on, kao svaki pripovedač mita, otkriva prošlost u sadašnjem vremenu, dočarava prošlost kao sadašnje vreme.

Događaji koje Pavlović ponovo opeva su obnovljeni događaji: istorija se u ovim stihovima proživljuje ponovo, i ona sada, kao nešto što se upravo pred nama događa, daje nova iskustva i otkriva nova značenja.

»Velika Skitija« i njen dodatak »Nova Skitija« predstavlja korak dalje u osvajanju terena prošlosti u poeziji Miodraga Pavlovića. Ove zbirke otkrivaju široko zamišljeni program ove poezije: dati novo osvetljavanje nekih bitnih trenutaka srpske (ali i slovenske i balkanske) istorije i prošlosti. Od dolaska Slovena na Balkan pa do pada srpske srednjovekovne države, Pavlović daje jedan svoj niz ključnih pra-situacija, koje sadrže u sebi neku vanvremensku aktuelnost.

Trenuci istorije koje odabira Pavlović često su trenuci iskušenja, izloženosti nasilju, trenuci poraza i patnji. Hodeći kroz bespuća balkanskih vekova, Pavlović traži put i način kako opstati u svetu mržnje i pohlepe. On ide kroz istoriju tražeći spas i utočište, tražeći izlaz iz užasa i krvi. Nesumnjivo je da je u nekim pesmama staza koja vodi pesnika, u stvari, staza prepoznavanja svoje današnje sudbine u sudbinama predaka; ali pesnik neretko ide dalje od identifikacije i analogije: on uspeva da na trenutak otvori vrata i jedne druge realnosti, i da iz područja istorije stupi u predele nekih drugih, nezapisanih vi-

franc curk: transformacija 2, 1981, kombinovana tehnika

đenja. Dušan nikad nije bio pred Carigradom, ali ga pesnik ipak uvodi u ovaj grad: istorija tako otvara jedan svoj neostvareni sloj, jedno potonulo polje virtuelnih mogućnosti oko kojega kruži aura oniričkog i transcendentnog.

Pavlović ponekad meša slojeve istorije i mitologije, premešta vremena i prostore, iznalazi neočekivane analogije: sveti Sava postaje tako Arion, Jefimija — Persefona, Bogorodica — Leda. Pesnik time otkriva tajne niti—vodilje ispod tkanja prošlosti, skrivene srodnosti u ličnostima—simbolima koje odvajaju vekovi; mi prisustvujemo jednom novom prepoznavanju: prepoznavanju konstantnog u prolaznom toku istorije.

Ova vrsta prepoznavanja i njen smisao najviše privlače Pavlovića ka prošlosti. Trenuci istorije su, za njega, čvrsti reperi u moru trajanja; pomoću njih on traži izlaz iz haosa u kosmos: iz haosa razaranja i zebnje, prolaznosti i ništavila, on traži zaklon u čvrstom i već sredenom — ma i tragičnom — kosmosu istorije. Istorija je nešto već izgrađeno, čvrsto, oblikovano: u svojoj građevini ona nosi neki smisao, red, zakon. U jednoj pesmi iz »Nove Skitije« Pavlović kaže:

«...bitka je hram
podignut brzo u ništavilu neba.»

Pesnik nalazi zaklon pod svodom tog hrama. Svaki trenutak prošlosti koji on opeva je *axis temporis* koji mu pomaže da osmisli trajanje, i oko njega on gradi svoju sliku sveta.

Sve knjige koje slede posle »Mleka iskonji« su, i pored svih razlika, oznake na putu kojim pesnik prolazi u potrazi za svojim identitetom. U »Velikoj Skitiji«, »Novoj Skitiji«, »Hododarju«, »Svetlim i tamnim praznicima«, pesnik neprestano silazi u dubine prošlosti, oživljava trenutke istorije, suočava se sa zdanjima iz prošlosti — sve to da bi upoznao dublje sebe današnjeg, da bi osmislio svoje trajanje, spojio odlomke jednog sveta izloženog razarajućim silama u jedinstvenu sliku.

U »Hododarju« ima više pesama čija su tema crkve. Po hrišćanskoj simbolici, svaka crkva je svojevrsni centar sveta, *axis mundi*. Kod Pavlovića (u čijoj pesničkoj viziji hrišćanska simbolika učestvuje kao deo šire slike sveta) crkve su često takođe središta duhovnog prostora. »Još nekoliko koraka do žiže«, kaže on u pesmi »Sv. Jovan Kaneo«. A u pesmi »Jaši, Rumunija«: »Odavde nijedno mesto nije daleko«. Iz ovih središta Pavlović baca pogled prema sadašnjosti, učvršćujući granice svog pesničkog sveta u vremenu i prostoru i zaokružujući svest o sopstvenom identitetu.

U ovim zbirkama Pavlović otkriva sopstveni identitet kroz otkrivanje kolektivnog trajanja. Njegov pogled upućen u prošlost i istoriju nailazi na bezbrojne sudbine progonjenih, ugroženih, izloženih patnji.

»Počinje tamni praznik
osnovni praznik Balkana:
kad se seče«

kaže pesnik u jednoj pesmi iz »Svetlih i tamnih praznika«. A u drugoj pita: »Kuda će oni što se klone zveri?« On naslućuje, još žive, duboke korene nesporazuma i zla, ali vidi, na trenutak, i mogućnost ljubavi i razumevanja. Njegov putnik, na kraju »Velike Skitije«, kaže:

»Hoću da se oglasim ljubavlju
i da uzbrdo krenem
sa pohvalom stvaranja na usnama.»

Prolazak pesnika kroz tamne i svetle praznike prošlosti doneo je jednu veoma ambiciozno zamišljenu i možda još nezakruženu pesničku viziju trajanja na našem tlu, a i šire. Njen nosilac je njome ocrtao veliku i slojevitou mapu balkanskih, mediteranskih i evropskih prostora. Povukavši linije svojih hodočašća u vremensko-prostornim koordinatama tih oblasti, Pavlović je pokazao pravce svojih duhovnih korena. Pomoću njih, ovaj pesnik je zakoračio iz haosa sveta nad kojim je neprestano lebdela pretnja razaranja u harmonizovan svet smirene i stalozene prošlosti, na čijoj su površini, posle svih rušenja i potresa, ostali da traju vrhovi nekih događaja, zdanja i ličnosti. Licu besmisla i uništenja Pavlović je, u drugom krugu svog pesničkog opusa, suprotstavio liniju trajanja i smisla.

6

»Zavetinama« se pesnik našao u novoj etapi duhovne avanture. Ovog puta — usred svakodnevnice. To nije više, kao u »Odbrani našeg grada«, svakodnevnica koja stavlja znak jednakosti između suštine i frivolnosti. Ovog puta, u dvoumici između duhovnog i telesnog, pesnik otkriva mogućnost posvećivanja profanih prostora.

Samoposluga, kupovina, novac, avionski let, radio-vest, predmeti kojima nas svakodnevnica zasipa, postaju u ovoj novoj knjizi Pavlovićevoj puni nekog novog duha, uzdižu se na jednu drugu ravan, u sferu nadstvarnog. Svaka stvar poseduje svoj život i može da nas vodi na različite strane — kako u svoju najbanalniju materijalnu upotrebnost, tako i u najviše sfere metafizike.

Prošlost kao da se povlači, ili bar dobija novo ruho. Ima, tu i tamo, još uvek žaljenja za antičkim savršenstvom. Ali, hramovi, junaci, istorija — sve je to viđeno iz ugla sadašnjeg vremena. U »Zavetinama« postoji pesma »Muzeji«: do sada se prošlost odvijala kao jedina stvarnost; sada joj pesnik prilazi kao zbiru muzejskih predmeta, on sagledava iz naše perspektive taj put »meren božanstvima mrtvim«.

Pesme iz Amerike u »Zavetinama«, kao i one koje sačinjavaju jedan novi ciklus — »Opšti život« — štampan u »Savremeniku« (1976), najjasniji su tragovi tog novog pesnikovog napora da nađe ključeve nekih egzistencijalnih i metafizičkih problema u svakidašnjici. Odjednom za ovu poeziju sve postaje važno. Iza svakog najmanjeg detalja možda se krije veliko rešenje, odgovor na suštinska pitanja. Svaka mrvica može da otvori ulaz u još nedosegnute prostore krajnjeg cilja. Od kretanja kroz najobičniju svakodnevicu ovaj pesnik pravi itinerer jedne velike duhovne avanture.

U na izgled bezazlenoj pesmici o spremanju ručka (»Presno jaje/presno meso...«) mi otkrivamo ujednom dramu kosmičkih principa, prisustvujemo aktu hijerogamije. Božanski elementi se spajaju pred nama u novu suštinu, u običnom loncu se odvija basnoslovna drama postanja:

»mir se sklapa
tečan
hrana neprestana.»

Pesnik više ne odlazi na hodočašće u prošlost, on je sačekuje tu, u savremenosti, nalazi njene tragove izmešane sa svojim svakodnevnim stazama. Broj tih tragova se povećava u sledećoj zbirci, u »Karikama«. »Karike« su u potpunosti okrenute traženju tih delova nevidljivog lanca koji povezuju nas današnje s nekim davnašnjim predcima i sa skoro zaboravljenim počecima.

U »Karikama« nema više istorije: postoji samo prošlost, bez jasnih oznaka, bezoblična i svuda prisutna. Vremenske granice se gube. Javlja se preistorija: niz nekih pra-situacija i pr-odnosa koji već u trenutku svog nastajanja nose u sebi ključeve egzistencijalnih problema.

Inspiracija neolitikom kulminiraće u sledećoj knjizi, u »Pevanjima na viru«. U svom retrospektivnom hođu ka počecima Pavlović će stići do Lepenskog Vira, naselja iz mladog neolita na obali Dunava. Ovo naselje iz preistorije, čiji su stanovnici stigli — i pored svoje izolovanosti — do jednog vidljivog stepena kulture, predstavlja, kao što kaže Pavlović u pogovoru knjige, jednu »začetu balkansku Atlantidu«. Zaklonjena između strmih bregova i Dunava, razvijena na veoma malom prostoru, ova preistorijska kultura će poslužiti Pavloviću kao model radanja i umiranja kultura uopšte.

Posle lutanja kroz vekove Balkana, Mediterana, Evrope, za državanje na tesnom ali bogatom prostoru Lepenskog Vira, koncentrisanje na tačku ove mikrokulture predstavlja plod jednog dugog traženja zaklona i skloništa. Osećanja mesigurnosti i ugroženosti bila su neprestani pratioci pesnika na celom njegovom putovanju kroz istoriju: mala preistorijska naseobina koja se dugo vremena samostalno razvijala, bez dodira i uticaja, predstavlja za Pavlovića duhovno jezgro u kojem dugo nisu postojale najezde i nasilne promene, pretnje rušenja i uništenja. Za Pavlovića je Lepenski Vir tako reći bezvremena oaza u kojoj se čovek razvijao prirodnim redom; ovaj skriveni kut za njega je neka vrsta povratka u krilo preistorijske Velike Majke.

U okvirima ove male zajednice, udaljeno od nas mnogo hiljada godina, Pavlović uočava i označava tačke iz ciklusa kulturnog razvoja i propadanja, koji se odvijao u jednoj sintetizovanoj, koncentrovanoj formi. Od oblikovanja kultova i gradnje svetišta, pa sve do prvih pojava tuđinaca i najave potopa, pred nama se, kao fragmenti nekog davnašnjeg keramičkog suđa, sastavljaju oblici osećanja sveta karakteristični za ovaj trenutak preistorije. Preposlednja pesma u zbirci govori o Potopu kao o kraju ove kulture. A dete koje se očekuje da će doći — u poslednjoj pesmi — da bi videlo kamene skulpture, predstavlja najavu sledećeg ciklusa večno obnavljanog sveta.

Tako je ovaj pesnik, čije su se prve pesme začele između ruševina i govore o rušenju sveta, sada izgradio, pomoću arheoloških nalaza, svet skladnog razvitka i zatvorene celine. Je li pesnik zaista, kao što smo napisali u naslovu, išao od ruševina ka harmoniji? Ili se, pak, i u samom njegovom delu redaju, realizuju i umiru takvi porivi, ostavljajući iza sebe različite krugove pesničkih tema i motiva, koji nikako ne žele da se zatvore u statičnost, već se razvijaju sve dalje i dalje, u nove dileme i nove oblike koji traže odgovore?

Rešavajući neprestano i uvek iznova suštinska moralna i egzistencijalna pitanja naše epohe, ovaj pesnik »nesporazuma čoveka sa svojim likom« otkriva tako za nas, kroz svoju stvaralačku avanturu, sve novija i novija rešenja tog nesporazuma i sve brojnija i brojnija ogledala s odbleskom našeg lika.